

DEMOGRAFSKE I SOCIJALNE ODREDNICE RAZVOJA STANOVNIŠTVA U HRVATSKOME PODUNAVLJU

Dražen ŽIVIĆ
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

UDK: 314.87(497.5-3 Podunavlje)
316.42(497.5-3 Podunavlje)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 15. 11. 2005.

U ovome su prilogu prikazane i analizirane neke od važnijih demografskih i socijalnih odrednica kretanja i razvoja stanovništva hrvatskoga Podunavlja unatrag tridesetak godina. Ustanovljeno je da demografski ("unutarnji") činitelji razvoja stanovništva ovoga područja Hrvatske pokazuju sve nepovoljnija obilježja. Na demografskoj su "sceni" duboko uznapredovali procesi ukupne, prirodne i emigracijske depopulacije te demografskoga starenja. Visoki ratni demografski gubitci, napose u domeni prisilnih migracija i ratnoga mortaliteta, tijekom Domovinskog rata i poraća, znatno su osnažili djelovanje destabilizacijskih odrednica razvoja stanovništva, osobito pad nataliteta, iseljavanje i starenje. U tom kontekstu demografske pretpostavke društvenoga razvoja i gospodarskoga napretka hrvatskoga Podunavlja postaju sve uže i skromnije. Tračak optimizma pružaju nam podatci dobiveni anketnim ispitivanjem koje je obavljeno 2003. godine. Prisutan je ohrabrujući odnos spram djelovanja mogućih mjera populacijske i obiteljske politike.

Ključne riječi: hrvatsko Podunavlje, stanovništvo, depopulacija, populacijska i obiteljska politika

✉ Dražen Živić, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar,
Marulićev trg 19/1, p. p. 277, 10 001 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: Drazen.Zivic@pilar.hr

UVOD

431

Na kretanje broja stanovnika, kao i na razvoj stanovništva u cijelosti, utječu brojni demografski i nedemografski (ekonomski, društveni, sociopsihološki, povijesno-politički, geografski,

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 3 (89),
STR. 431-454

ŽIVIĆ, D.:
DEMOGRAFSKE...

zdravstveno-higijenski i drugi) čimbenici (Wertheimer-Baletić, 1999.). Štoviše, demografska kretanja i odrednice razvoja stanovništva nalaze se u stalnom, kompleksnom i interakcijskom uzročno-posljedičnom odnosu. Bez razumijevanja širega društveno-gospodarskog konteksta u kojemu se odvija demografska dinamika nemoguće je razumjeti pravce njezina dosadašnjeg razvoja, a niti predvidjeti razvoj u budućnosti. Navedeno osobito dolazi do izražaja onda kada se stanovništvo razvija pod pretežitim utjecajem destabilizacijskih "unutarnjih" i "vanjskih" čimbenika, koji – manje-više – remete normalan i stabilan demografski razvoj, a potiču demografsku regresiju većine komponenata kretanja i razvoja stanovništva. U takvim se okolnostima dinamika i strukture stanovništva pojavljuju kao važni, pa i odlučujući, ograničavajući činitelji društveno-gospodarskoga razvoja shvaćenog u najširem smislu te riječi. Iz potonjega proizlazi zaključak da je osmišljavanje kvalitetne i poticajne strategije društveno prihvatljive populacijske i obiteljske politike, kojima bi se uklonila ili barem ublažila neravnoteža između demografskoga i ekonomskoga razvoja, nemoguće bez poznavanja strukture i hijerarhije demografskih i nedemografskih odrednica razvoja stanovništva.

Prema nizu relevantnih statističko-demografskih pokazatelja, Hrvatska ulazi u krug onih razvijenih (zapadno)europskih zemalja koje imaju izrazito nepovoljne demografske procese, trendove, odnose i strukture (Wertheimer-Baletić, 1996.), premda je ona daleko iza tih zemalja prema razini društveno-gospodarske razvijenosti. Štoviše, Hrvatska se već nalazi u posttranzicijskom razdoblju razvoja svojega stanovništva, što nije u skladu s dosegnutom razinom njezina ekonomskoga razvoja i napretka, pa se ta razlika vrlo često uzima dominantnim čimbenikom ne samo demografske transformacije (demografskog "sloma") i socijalne krize nego i ekonomske recesije u našoj zemlji. Hrvatska je u posljednjem međupopisnom razdoblju (1991.-2001.) postala državom s ukupnom depopulacijom ili padom/smanjenjem stanovništva. Ukupna depopulacija u Hrvatskoj, kao i u većini hrvatskih županija, očekivana je posljedica već duže prisutnih parcijalnih depopulacijskih procesa – emigracijske, reprodukcijске, generacijske i prirodne depopulacije te demografskoga starenja (Wertheimer-Baletić, 2004.). Relativno visoki ratni demografski gubitci samo su pojačali i produbili navedene depopulacijske procese (Živić i Pokos, 2004.).

METODOLOŠKE NAPOMENE

432

Predmetom analize u ovome prilogu odabrane su demografske i socijalne odrednice kretanja i razvoja stanovništva u hrvatskome Podunavlju. Cilj je istraživanja ustanoviti važnost

pojedinih odrednica u suvremenim demografskim kretanjima ovoga dijela Hrvatske, poglavito njihov možebitni utjecaj na budući razvoj stanovništva, a prije svega na dinamiku nataliteta/fertiliteta.

Statističko-demografsku osnovu ovoga istraživanja čine dvije skupine podataka. Prva obuhvaća službene podatke iz popisa stanovništva 1971., 1981., 1991. i 2001. te vitalne statistike za razdoblje od 1971. do 2004. godine. Druga skupina odnosi se na neke rezultate anketnog istraživanja koje je 2003. godine provedeno na reprezentativnom uzorku udanih žena u Hrvatskoj, u dobi između 20. i 35. godine života koje imaju barem jedno dijete. Ovo je anketno istraživanje provedeno na cijelom području Hrvatske i prvo je takvo istraživanje činitelja nataliteta/fertiliteta u nas. Cilj je ovoga istraživanja bio utvrditi glavne činitelje i probleme s kojima se susreću žene pri odluci o rađanju sljedećega djeteta ili odustajanju od te odluke. Provedenom anketom utvrdile su se neke demografske, gospodarske, socijalne, psihološke i sociopsihološke varijable koje izravno ili neizravno utječu na reprodukcijско ponašanje žena u Hrvatskoj. Cjeloviti rezultati toga anketnog istraživanja objavljeni su u studiji *Činitelji demografskih kretanja u Republici Hrvatskoj*.¹ U ovome su prilogu iznijeti samo odabrani rezultati navedene ankete za područje hrvatskoga Podunavlja.

Kad je riječ o službenim statističko-demografskim podacima, onda posebno treba naglasiti činjenicu da je u ovome prilogu apstrahirana problematika usporedbe rezultata popisa stanovništva iz 2001. godine s ranijim popisnim godinama. Naime, posljednji popis stanovništva u Hrvatskoj (2001.) obavljen je po drugačijoj popisnoj metodologiji, što na određeni način otežava međupopisnu usporedbu podataka, pa većina pokazatelja koji proizlaze iz te usporedbe imaju zapravo samo orijentacijsku reprezentativnost.² Međutim, kada su u pitanju osnovni trendovi u razvoju stanovništva (kretanju broja stanovnika i strukturama), onda problematika nedovoljno precizne metodološke usporedivosti rezultata popisa ipak ne onemogućuje detaljniju analizu. U tom kontekstu valja voditi računa i o tome da je prirodno kretanje stanovništva hrvatskoga Podunavlja u ovome prilogu prikazano prema koncepciji "de facto" ili stanovništva u "zemlji", što znači da su iz razmatranja isključena živorođena djeca i umrle osobe u inozemstvu (od 1971. do 1997.). Drugim riječima, analizirana je samo vitalna statistika ostvarena u Hrvatskoj (u "zemlji"), i to za cjelokupno razdoblje od 1971. do 2004. godine. Stope nataliteta, mortaliteta i prirodnoga prirasta izračunane su na temelju procjene broja "de facto" stanovnika sredinom svake godine. Prema istoj koncepciji prikazano je i ukupno (opće) kretanje stanovništva hrvatskoga Podunavlja.

U sadržajnom smislu, ova se studija sastoji od dva dijela. U prvome su podrobnije prikazani osnovni demografski čimbenici razvoja stanovništva u hrvatskome Podunavlju, s vremenskim okvirom analize što ga omeđuju popisi stanovništva 1971. i 2001. godine. To je razdoblje dovoljno dugo (trideset godina) da se, unatoč promjenama u popisnoj metodologiji, mogu vrlo jasno uočiti osnovni trendovi i procesi u brojčanom i strukturnom razvoju stanovništva ovoga kraja, a koji će u dugoročnom smislu bitno determinirati daljnja demografska kretanja, poglavito prirodno kretanje stanovništva. Skupina demografskih činitelja uključuje: promjenu broja stanovnika, prirodno kretanje stanovništva, veličinu migracijske bilance (saldo migracije) i tip ukupnog (općeg) kretanja stanovništva te odabrane indikatore sastava stanovništva prema spolu i dobi. U drugom dijelu ovoga priloga predstavljene su nedemografske, tj. socijalne, odrednice kretanja i razvoja stanovništva hrvatskoga Podunavlja, važnost i hijerarhija kojih je dobivena anketnim istraživanjem. S obzirom na to da je uzorak ispitanica – i na razini cijele Hrvatske i na razini pojedinih hrvatskih županija – bio reprezentativan, time su i stavovi ispitane populacije, zapravo, relevantni za ukupnu populaciju žena u dobi od 20. do 35. godine života (Akrap i sur., 2003.). Iz tih su razloga rezultati dobiveni ovim anketnim istraživanjem više nego važni u ocjeni mogućih zapreka uravnoteženom i društveno poželjnom demografskom razvoju.

Prostorni okvir ove analize čini hrvatsko Podunavlje, koje obuhvaća Vukovarsko-srijemsku i Osječko-baranjsku županiju, a koje se prostire na 6597 četvornih kilometara, što je nešto manje od 12% kopnene površine Republike Hrvatske. Prema popisu stanovništva iz 2001. godine, u 348 samostalnih naselja živjelo je ukupno 535.274 stanovnika, što je 12,1% stanovništva Hrvatske. S općom relativnom gustoćom naseljenosti od 81,1 stanovnika na četvorni kilometar, hrvatsko Podunavlje ubrajamo među iznadprosječno naseljena područja u Republici Hrvatskoj (gustoća naseljenosti na cjelokupnom teritoriju Hrvatske iznosila je 2001. godine 78,5 stanovnika na četvorni kilometar).

DEMOGRAFSKE ODREDNICE RAZVOJA STANOVNIŠTVA

Promjena broja stanovnika 1971.-2001.

Promjena broja stanovnika sintetički je izraz ukupnoga kretanja stanovništva koje obuhvaća prirodnu dinamiku (reprodukciju) i prostornu mobilnost stanovništva (migracije). Stoga je kretanje broja stanovnika osnovni agregatni pokazatelj dinamičkoga i strukturnoga razvoja stanovništva, ali i indikator mogućih poremećaja u tome razvoju pod utjecajem širih demografskih, društvenih, gospodarskih i drugih čimbenika.

U promatranom je tridesetogodišnjem razdoblju (1971.-2001.) ukupan broj stanovnika hrvatskoga Podunavlja smanjen sa 568.279 na 535.274 ili za 5,8% (apsolutno za 33.005 osoba).³ Prosječan godišnji relativan pad broja stanovnika iznosio je -0,19%. Prema koncepciji "de facto" stanovništva, broj (prisutnog) stanovništva u "zemlji" smanjen je sa 532.225 na 499.591 ili za 6,1% (apsolutno za 32.634 osobe), pa je prosječan godišnji relativan pad iznosio -0,20%.

Međutim, prave razmjere ukupne depopulacije ovoga područja pokazuje usporedba broja stanovnika prema popisima iz 1991. i 2001. godine, i to i na razini ukupnoga i na razini prisutnoga stanovništva. U tih je deset godina ukupno stanovništvo hrvatskoga Podunavlja smanjeno sa 598.434 na 535.274 ili za čak 10,6% (apsolutno za 63.160 osoba), pa je prosječno godišnje relativno smanjenje iznosilo -1,1%. Premda je u međupopisnim razdobljima 1971.-1981. i 1981.-1991. godine ukupno stanovništvo ovoga područja ostvarilo porast (u prvome razdoblju 2,1%, a u drugome 3,1%),⁴ iskazano snižavanje stope demografskoga rasta upućuje na sve snažniji utjecaj remetilackih činitelja razvoja stanovništva. U tom kontekstu, iz široke lepeze raznih činitelja, svakako valja izdvojiti: (1) sve nepovoljnije trendove u prirodnom kretanju stanovništva, osobito u domeni gotovo kontinuiranoga višegodišnjeg pada nataliteta (što je baština denatalitetnoga trenda u reprodukciji – "bijele kuge" – prisutnog na ovim prostorima već dva do tri stoljeća); (2) negativnu migracijsku bilancu 1970-ih i 1980-ih godina, koja je inducirana brzom i nekontroliranom deagrariacijom i deruralizacijom te pojavom i jačanjem gospodarske recesije; (3) proces demografskoga starenja, koji zbog svojih brojnih kratkoročnih i dugoročnih učinaka postaje sve važnijom odrednicom ukupne depopulacije stanovništva i u ovom hrvatskom kraju.

● **TABLICA 1**
Kretanje ukupnoga stanovništva i stanovništva u "zemlji" u hrvatskome Podunavlju između 1971. i 2001. godine i indeksi međupopisne promjene

Godina	Ukupan broj stanovnika	Stanovništvo u "zemlji"	% stan. u "zemlji" u uk. broju stan.
1971.	568.279	532.225	93,7
1981.	580.389	548.879	94,6
1991.	598.434	558.845	93,4
2001.	535.274	499.591	93,3
1971.	-	-	-
1981.	102,1	103,1	-
1991.	103,1	101,8	-
2001.	89,4	89,4	-
2001./1971.	94,2	93,9	-

Izvor:

Popis stanovništva 2001., DZSRH, Zagreb, 2005. (www.dzs.hr).
Statistički ljetopis Republike Hrvatske 1997., DZSRH, Zagreb, 1997.

Uz navedene dugoročne činitelje depopulacijskih procesa, na pojavu i prostorno širenje ukupne depopulacije u hrvatskome Podunavlju između 1991. i 2001. godine snažan su utjecaj ostvarili i relativno visoki demografski ratni gubici tijekom Domovinskog rata i poraća.⁵ Prema raspoloživim izvorima i objavljenim istraživanjima (procjenama), na području hrvatskoga Podunavlja poginulo je, ubijeno, umrlo zbog posljedica rata (ranjavanja, bolesti ili drugih razloga) ili se još uvijek smatra nestalim osobama približno 8000 stanovnika, što je više od trećine ukupnih izravnih demografskih gubitaka Hrvatske tijekom Domovinskog rata i u poraću (Živić i Pokos, 2004.; Živić, 2005.). Svojevrsna opća stopa ratnoga mortaliteta⁶ iznosila je približno 14 promila. U usporedbi s općom stopom ratnoga mortaliteta za cijelu Hrvatsku (4,6 promila)⁷ vidi se da je riječ o zamjetno višoj stopi, a time i o većem utjecaju izravnih demografskih gubitaka na kretanje broja stanovnika u hrvatskome Podunavlju tijekom posljednjega međupopisnog razdoblja (1991.-2001.).

Druga, u statističkom smislu mnogo važnija, posljedica srbijanske oružane agresije i rata u hrvatskome Podunavlju jesu prisilna migracijska kretanja. Prema podacima Uprave za prognanike, povratnike i izbjeglice (stanje, kolovoz 2001.), s područja hrvatskoga Podunavlja službeno je bilo registrirano 92.265 prognanika, od kojih je do sredine 2001. godine u prognaničkom statusu bilo još 17.250 osoba ili 18,7%.⁸ Rezultati popisa stanovništva iz 2001. godine pokazali su da se izvan hrvatskoga Podunavlja nalazilo još 18.200 prognanih osoba. Međutim, procjenjuje se da je tijekom rata i zbog politike etničkoga čišćenja koju su na tada okupiranim područjima hrvatskoga Podunavlja provodila tijela "Republike Srpske Krajine" i JNA, iz svojih domova bilo protjerano više od 110.000 stanovnika. Dio protjeranih osoba otišao je u izbjeglištvo u druge zemlje, poglavito u Mađarsku, Njemačku, Austriju ... te je tako ostao izvan evidencijskog obuhvata hrvatskoga ureda za prognanike i izbjeglice (Živić, 2003.). U rujnu 2005. godine je, prema službenim izvorima,⁹ u Hrvatskoj još bilo registrirano 3636 prognanika, od kojih su 2934 osobe ili 80,7% bile iz hrvatskoga Podunavlja.

Osim navedenog, ovaj je prostor napustio i određen broj srpskoga stanovništva. Prema podacima UNHCR-a, sredinom 1996. godine u Srbiji i Crnoj Gori bilo je registrirano gotovo 25.000 osoba iz bivših općina Beli Manastir, Donji Miholjac, Đakovo, Našice, Osijek, Valpovo, Vinkovci, Vukovar i Županija, koje su, prema županijskom upravno-teritorijalnom ustrojstvu, ušle u sastav današnje Osječko-baranjske i Vukovarsko-srijemske županije.¹⁰ Iseljavanje Srba nastavilo se i tijekom procesa mirne reintegracije (1996.-1998.), a i nakon njegova okončanja. Tako je, prema popisu stanovništva u Sr-

biji iz 2002. godine, u toj zemlji još bilo registrirano 33.110 izbjeglica s područja hrvatskoga Podunavlja, u što su uključeni i živorođeni u izbjeglištvu.¹¹

Treba naglasiti da je ovaj dio hrvatskoga državnog teritorija tijekom posljednjega međupopisnog razdoblja (1991.-2001.) bio i odredištem brojnih izbjegličkih i izbjegličko-useljeničkih struja iz Bosne i Hercegovine i Srbije. Radilo se uglavnom o hrvatskom, a dijelom i muslimansko-bošnjačkom stanovništvu iz Bosanske Posavine (više) i hrvatskom stanovništvu iz Srijema i Bačke (manje). Prema nekim procjenama, na području hrvatskoga Podunavlja broj se izbjeglica (iz Bosne i Hercegovine i tadašnje SR Jugoslavije) kretao (smanjivao) od 28.849 (sredinom 1992.) do 6755 (sredinom 1998.). Najveći broj izbjeglica procijenjen je za sredinu 1993. godine – 45.024 osobe (Živić, 1999.).

Prema rezultatima popisa stanovništva iz 2001. godine, u hrvatsko Podunavlje doselilo se između 1991. i 2001. godine ukupno 34.309 stanovnika, koji su činili 6,4% ukupnoga stanovništva. Među tim doseljenicima 11.759 osoba ili 34,3% doselilo se iz drugih hrvatskih područja, a 22.550 osoba ili 65,7% čine doseljenici iz inozemstva, ponajviše iz Bosne i Hercegovine.¹² Prema istom izvoru, 2001. godine na području hrvatskoga Podunavlja još su uvijek bile privremeno smještene 823 osobe s izbjegličkim statusom.

Prirodno kretanje stanovništva 1971.-2004.

Druga ključna odrednica suvremenih demografskih kretanja u hrvatskome Podunavlju jest prirodna dinamika stanovništva. Prema službenim podatcima Državnoga zavoda za statistiku (vitalna statistika), u hrvatskom je Podunavlju (konceptija u "zemlji") od 1971. do 2004. godine broj živorođenih smanjen sa 8275 na 4775 djece ili za 42,3%, a broj umrlih povećan sa 5635 na 5904 stanovnika ili za 4,8%.¹³ Istodobno, stopa nataliteta smanjena je sa 15,5 na tek 9,9 promila, a stopa mortaliteta povećana sa 10,6 na 12,3 promila. Dok je 1971. godine pozitivan prirodni prirast iznosio 2640 stanovnika ili 4,9 promila, 2004. godine ostvarena je prirodna depopulacija od 1129 stanovnika ili -2,4 promila. Iz ovih podataka proizlazi da je ključna odrednica smanjivanja prirodnoga prirasta tranzicija (pad) nataliteta, dok nepovoljne tendencije u kretanju smrtnosti u tom pogledu ipak imaju manju važnost.

Važno je naglasiti da je kretanje i nataliteta i mortaliteta u promatranom razdoblju (1971.-2004.) bilo nejednoliko i oscilatorno, ali s jasno naglašenim trendom pada kada je u pitanju natalitet, odnosno blagoga porasta kada je u pitanju mortalitet. Štoviše, od 1998. godine stanovništvo hrvatskoga Podunavlja bilježi stalnu prirodnu depopulaciju (prirodni pad). Od 1998. do 2004. godine zabilježen je ukupan "višak" umrlih

stanovnika nad živorođenom djecom od čak 6152 osobe, što znači da je samo tijekom toga razdoblja prirodnim putem "izgubljen" grad veličine Iloka. Prosječna stopa prirodne promjene (pada) u tih je sedam godina iznosila -1,8 promila.

Zahvaljujući dugogodišnjim imigracijama, ovo je područje, unatoč sve nepovoljnijim trendovima, ipak do početka 1990-ih godina zadržalo pozitivnu prirodnu dinamiku stanovništva. Naime, doseljavanje pretežno mladog i reprodukcijski vitalnog stanovništva utjecalo je i na nešto kasniji razvoj procesa demografskoga starenja, pa se i reprodukcijaska vitalnost stanovništva još neko vrijeme zadržala na zadovoljavajućoj razini. Tome je sredinom i koncem 1970-ih godina pridonio i ulazak u fertilno razdoblje života brojnijih naraštaja ženskoga stanovništva, koje je bilo rođeno u poslijeratnom kompenzacijskom razdoblju povećanoga nataliteta nakon II. svjetskog rata. Tako su i broj živorođenih i stope nataliteta od 1977. do 1984. godine bilježili blagi porast. Međutim, nakon 1985. godine natalitet u hrvatskome Podunavlju gotovo strmo pada. U odnosu na prijeratnu 1990. godinu, broj živorođenih 2004. godine manji je za trećinu, a u odnosu na 1985. godinu gotovo je prepolovljen!

Nažalost, ne raspolažemo cjelovitom vitalnom statistikom za bivša okupirana naselja (trećina svih naselja u hrvatskome Podunavlju) u razdoblju postojanja "Republike Srpske Krajine", pa ne možemo u cijelosti prikazati prirodno kretanje stanovništva između 1991. i 1995. godine.¹⁴ No zbog ratnoga stanja možemo sasvim razložno pretpostaviti da je i u tim godinama natalitet nastavio i dalje padati, što na određen način pokazuje i pad "službenoga" (dostupnog) broja živorođenih od 1990. do 1996. godine za 21,2%, a stope nataliteta sa 12,8% na 10,7 promila.

Između 1996. i 1998. godine zabilježen je blagi porast nataliteta (broj živorođenih za 3,4%, a stope sa 10,7 na 11,3 promila), no on nije bio dovoljan za radikalnije promjene u dugogodišnjem negativnom trendu i samo je blijeda naznaka neostvarenoga poslijeratnog kompenzacijskog trenda nakon Domovinskog rata. Razloge tome vidimo u činjenici da je ratnu nesigurnost, relativno visok ratni mortalitet te odvojenost od obitelji zamijenila ekonomska recesija i socijalna kriza, što je nepoticažno djelovalo na povećanje rađanja, o čemu nedvojbeno govore i rezultati anketnoga istraživanja. Navedenomu valja pridodati i kratkoročno provođenje samo parcijalnih mjera populacijske politike, tj. tek nekih mjera populacijske politike planiranih *Nacionalnim programom demografskog razvitka Republike Hrvatske* usvojenog još 1996. godine u Hrvatskom saboru.

Posttranzicijsko razdoblje u razvoju stanovništva hrvatskoga Podunavlja započelo je potkraj 1980-ih godina, točnije

1988., kada je stopa nataliteta prvi put trajno pala ispod graničnih 14 promila; iznosila je 13,8 promila. Ispod 10 promila stopa nataliteta pala je 2003. godine (9,7 promila).

Godina	Broj			Stopa		
	Živorodenih	Umrlih	Prir. prirasta	Nataliteta	Mortaliteta	Prir. prirasta
1971.	8275	5635	2640	15,5	10,6	4,9
1972.	8318	6053	2265	15,6	11,3	4,3
1973.	8251	5726	2525	15,4	10,7	4,7
1974.	7919	5501	2418	14,7	10,2	4,5
1975.	8043	5623	2420	14,9	10,4	4,5
1976.	8102	5440	2662	15,0	10,1	4,9
1977.	7996	5267	2729	14,7	9,7	5,0
1978.	8001	5753	2248	14,7	10,6	4,1
1979.	8159	5760	2399	14,9	10,6	4,3
1980.	8311	6045	2266	15,2	11,0	4,2
1981.	8108	6121	1987	14,8	11,1	3,7
1982.	8260	6264	1996	15,0	11,4	3,6
1983.	8344	6816	1528	15,1	12,4	2,7
1984.	8468	6393	2075	15,3	11,6	3,7
1985.	8336	6275	2061	15,1	11,3	3,8
1986.	7926	6216	1710	14,3	11,2	3,1
1987.	7791	6477	1314	14,0	11,7	2,3
1988.	7650	6382	1268	13,8	11,5	2,3
1989.	7319	6390	929	13,1	11,5	1,6
1990.	7162	6491	671	12,8	11,6	1,2
1991.-1995.*	-	-	-	-	-	-
1996.	5645	4977	668	10,7	9,4	1,3
1997.	5927	5342	585	11,4	10,2	1,2
1998.	5837	6247	-410	11,3	12,1	-0,8
1999.	5767	6401	-634	11,3	12,6	-1,3
2000.	5410	6061	-651	10,7	12,0	-1,3
2001.	5192	5849	-657	10,4	11,7	-1,3
2002.	4944	6031	-1087	10,0	12,3	-2,3
2003.	4695	6279	-1584	9,7	12,9	-3,2
2004.	4775	5904	-1129	9,9	12,3	-2,4

* Zbog okupacije većega broja naselja u hrvatskome Podunavlju tijekom srbijanske oružane agresije, za razdoblje od 1991. do 1995. godine ne raspoložemo cjelovitim podacima o broju živorođenih i umrlih, nego samo vitalnom statistikom prognanoga stanovništva s ovoga područja koje je privremeni smještaj našlo na neokupiranim područjima Hrvatske.

Izvor: *Vitalna statistika Republike Hrvatske*, DZSRH, Zagreb.

📌 **TABLICA 2**
Prirodno kretanje stanovništva hrvatskoga Podunavlja od 1971. do 2004. godine prema koncepciji "de facto" (stanovništva u "zemlji")

Istaknuto je već da je kretanje broja umrlih i stope mortaliteta u analiziranom razdoblju (1971.-2004.) imalo mnogo blaža i manje skokovita obilježja. To je, među ostalim, rezultat činjenice da je stanovništvo hrvatskoga Podunavlja bilo kasnije i manjim intenzitetom zahvaćeno procesom demografskoga starenja u odnosu na neka druga hrvatska područja. Primjerice, još 1971. godine indeks starenja (36,7) bio je ispod

graničnih 40,0, koji – prema E. Rossetu – označuje granicu između mlade i stare populacije (Wertheimer-Baletić, 1999.). Čak je i 2001. godine indeks starenja (81,0) bio značajno ispod hrvatskoga prosjeka (90,7). Međutim, kumulativni podatci za pojedina međupopisna razdoblja ipak otkrivaju da i mortalitet postaje sve važnijim činiteljem prirodne, a time i ukupne, depopulacije stanovništva hrvatskoga Podunavlja.

Tako je između 1971. i 1980. godine ukupan broj umrlih u hrvatskome Podunavlju iznosio 56.803 osobe, a prosječna godišnja stopa mortaliteta 10,5 promila. U sljedećem desetljeću (1981.-1990.) umrlo je 63.825 osoba (12,4% više nego u prethodnih deset godina), dok je prosječna godišnja stopa mortaliteta iznosila već 11,5 promila. Konačno, apstrahirajući od mortaliteta stanovništva u tada okupiranim naseljima u ratnim godinama, vidimo da je ukupan broj umrlih u devet godina, između 1996. i 2004., iznosio već 53.091 osobu, a prosječna godišnja stopa mortaliteta 11,7 promila. Kada bismo raspolagali mortalitetom stanovništva koje je rat i okupaciju provelo u tada okupiranim naseljima, onda bi i pokazatelji smrtnosti bili još porazniji.

Sve negativnije prirodno kretanje stanovništva u hrvatskome Podunavlju, poglavito u domeni pada nataliteta, rezultirat će novim poremetnjama u demoreprodukciji. Naime, sve manji broj živorođenih plodit će sve skromnijim priljevom mladoga stanovništva u fertilnu dob, što će u dugoročnom smislu inducirati novo smanjenje nataliteta. Smanjivanjem broja mladoga stanovništva determinira se, među ostalim, porast staračkih kontingenata, što ima brojne negativne društvene i gospodarske posljedice – osjetno se povećavaju materijalna i druga izdvajanja u mirovinskom, socijalnom i zdravstvenom zbrinjavanju starih osoba, dok se istodobno sve više smanjuje kontingent onih iz čijih se primanja izdvajaju sredstva za mirovinske i druge fondove.

Saldo migracije i tip općega kretanja stanovništva od 1971. do 1991./2004.

Sastavnice ukupnoga (općeg) kretanja stanovništva (prirodno i mehaničko kretanje/migracije) jedan su od najpouzdanijih indikatora demografskoga razvoja uopće. Ukupno ili opće kretanje stanovništva svojevrsan je agregatni pokazatelj međusobne povezanosti demografskih i općih društveno-gospodarskih procesa, ali je – istodobno - i važna pretpostavka za ocjenu budućih demografskih gibanja. Na temelju analize sastavnica općega kretanja stanovništva možemo utvrditi saldo migracije (migracijsku bilancu) te ocijeniti u kojoj mjeri prirodno kretanje, a u kojoj migracije, sudjeluju ili determiniraju kretanje/promjenu broja stanovnika. Na temelju dostup-

nih popisnih podataka i vremenske serije vitalne statistike za razdoblje 1971.-1991. godine utvrdili smo saldo migracije i odredili tip općega kretanja stanovništva hrvatskoga Podunavlja.

	Pokazatelj	1971.-1981.	1981.-1991.	1971.-1991.
Promjena broja stanovnika	Apsolutna	16.654	9966	26.620
	%	3,1	1,8	5,0
Prirodna promjena	Apsolutna	24.572	15.539	40.111
	%	4,6	2,8	7,5
Migracijska bilanca	Apsolutna	-7918	-5573	-13.491
	%	-1,5	-1,0	-2,5
Tip općega kretanja		E1	E1	E1

Izvor: Tablice 1 i 2.

TABLICA 3
Saldo migracije i tip općega kretanja stanovništva hrvatskoga Podunavlja od 1971. do 1991. godine prema koncepciji "de facto" (stanovništva u "zemlji")

Iz prezentiranih je pokazatelja više nego jasno da je hrvatsko Podunavlje, u cjelini uzevši, emigracijski prostor. Procijenjeno je da je "višak" iseljenih nad useljenima između 1971. i 1981. godine iznosio 7918, a između 1981. i 1991. godine 5573 stanovnika. Ukupno je od 1971. do 1991. godine saldo migracije iznosio -13.491 stanovnika. Drugim riječima, s obzirom na to da je u oba međupopisna razdoblja hrvatsko Podunavlje imalo pozitivno prirodno kretanje stanovništva (u prvome je razdoblju pozitivan prirodni prirast iznosio 24.572 stanovnika ili 4,6%, a u drugome 15.539 stanovnika ili 2,8%), iskazani negativni saldo migracije zapravo znači da se tijekom ovih desetljeća iz ovoga područja iselio veći dio prirodnoga prirasta, što predstavlja prvi i najvažniji korak u razvoju emigracijskih i depopulacijskih karakteristika ovoga kraja. Da nije bilo iseljavanja, demografski rast u hrvatskome Podunavlju bio bi između 1971. i 1991. godine veći¹⁵ nego što su to registrirali rezultati popisa stanovništva (između 1971. i 1981. godine porast ukupnoga broja stanovnika je iznosio 2,1%, a između 1981. i 1991. godine 3,1%). Kako je općepoznato da u emigracijskim strujama uglavnom sudjeluje stanovništvo između 20. i 40. godine (radno i reprodukcijски najvitalniji dio neke populacije), negativni saldo migracije izravno upućuje i na značajan odljev upravo tih funkcionalnih dobnih skupina iz hrvatskoga Podunavlja, što je ključni činitelj sve ubrzanijeg smanjivanja nataliteta i prirodnoga prirasta koje je uslijedilo 1980-ih godina.

U nedostatku cjelovitih podataka o prirodnom kretanju stanovništva hrvatskoga Podunavlja između 1991. i 1995. godine, nemoguće je procijeniti saldo migracije za posljednje međupopisno razdoblje (1991.-2001.). Stoga smo, premda nije posve u skladu s metodologijom analize ukupnoga (općeg) kretanja stanovništva, procijenili migracijsku bilancu za razdoblje 1996.-2004. godine. Ova procjena, dakako, ima samo

orijentacijsku vrijednost. Njezina osnovna metodološka pretpostavka (a ujedno i zamjerka) bila je procjena broja stanovnika hrvatskoga Podunavlja za sredinu 1996. i sredinu 2004. godine. To je učinjeno tako da je za 1996. godinu izvršena ekstrapolacija, a za 2004. godinu interpolacija trenda promjene broja stanovnika hrvatskoga Podunavlja između 1991. i 2001. godine. Na taj smo način utvrdili (procijenili) da je između sredine 1996. i sredine 2004. godine promjena ukupnoga broja stanovnika bila negativna i da je iznosila -47.424 osobe ili -9,0%. U istom je razdoblju ukupna prirodna promjena također bila negativna, jer je "višak" umrlih osoba nad živorođenom djecom iznosio 4899 stanovnika (-0,9%). Usporedbom ovih dviju varijabli dolazimo do procijenjenoga salda migracije od čak -42.525 stanovnika ili -8,1%. Vodeći računa o tome da je potonja procjena više nego aproksimativna, ali da je i za prethodna dva međupopisna razdoblja (1971.-1981. i 1981.-1991.), vitalno-statističkom metodom, utvrđena negativna migracijska bilanca, možemo zaključiti da hrvatsko Podunavlje u suvremenom razdoblju i dalje karakterizira "emigracijski tip" kretanja i razvoja stanovništva.

Struktura stanovništva prema spolu i dobi 1971. i 2001.

Struktura stanovništva prema spolu i dobi predstavlja najvažniji demografski okvir za formiranje reprodukcijeskoga i ekonomski aktivnoga kontingenta stanovništva. Istodobno, ona u dugoročnom smislu determinira demografske resurse na nekom području, bez obzira na to radi li se o reprodukciji stanovništva, migracijama ili ekonomskom razvoju. Poremećena dobna struktura stanovništva determinira nepovoljne trendove u prirodnom kretanju stanovništva (osobito u dinamici nataliteta), ali i u razvoju ekonomske strukture stanovništva, jer ona izravno proistječe iz kontingenata radnosposobnog i radnoaktivnog dijela populacije. S obzirom na to da su predmet analize u ovome prilogu demografski, ratom uvjetovani i neki sociopsihološki čimbenici razvoja stanovništva hrvatskoga Podunavlja, u analizi dobno-spolne strukture zadržali smo se samo na onim njezinim obilježjima koja su važna za razumijevanje kauzalnog odnosa reprodukcije i struktura stanovništva prema spolu i dobi. Drugim riječima, iz analize su izostavljena ona obilježja dobno-spolne strukture koja su važna s ekonomskoga motrišta.

Sastav stanovništva hrvatskoga Podunavlja prema spolu i dobi tijekom posljednja tri međupopisna razdoblja doživio je zamjetne promjene, koje su bile – i još uvijek jesu – determinirane raznim odrednicama razvoja stanovništva. U tom kontekstu posebno treba istaknuti sve nepovoljnije prirodno kretanje, poglavito smanjivanje broja živorođenih i stopa na-

● **TABLICA 4**
Odabrani pokazatelji
strukture stanovništva
hrvatskoga Podunavlja
prema spolu i starosti
1971. i 2001. godine

Pokazatelji	1971.	2001.	Indeks promjene
Koeficijent feminiteta	108,3	108,2	99,9
Koeficijent mladosti	35,0	25,4	72,6
Koeficijent starosti	12,8	20,5	160,2
Indeks starenja	36,7	81,0	220,7
Broj žena do 14 godina	71.572	47.859	66,9
% predfertilni kontingent	24,6	17,2	-
Broj žena 15 - 49 godina	153.551	130.206	84,8
% fertilni kontingent	52,0	46,8	-
Broj žena starijih od 50 godina	69.083	99.013	143,3
% postfertilni kontingent	23,4	35,6	-

Izvor: *Popis stanovništva 2001.*, DZSRH, Zagreb, 2005. (www.dzs.hr); *Popis stanovništva i stanova 1971.*, *Stanovništvo, Pol i starost, I deo, Rezultati po naseljima i opštinama*, Knjiga VIII., SZS, Beograd, 1973.

taliteta, jačanje iseljavanja, ulazak u staračku dob relativno brojnih naraštaja rođenih u kompenzacijskom razdoblju povećane rodnošći nakon II. svjetskog rata i – dakako – vrlo visoke izravne i migracijske demografske ratne gubitke tijekom i nakon Domovinskog rata. Navedeni su čimbenici najizravnijega odraza na dobnu strukturu hrvatskoga Podunavlja između 1971. i 2001. godine imali padom koeficijenta mladosti (sa 35,0% na 25,4%), porastom koeficijenta starosti (sa 12,8% na 20,5%) te izrazitim porastom (udvostručenje!) indeksa starenja (sa 36,7 na 81,0). Iskazani pad udjela mladoga stanovništva (do 19 godina), te još naglašeniji porast udjela stanovništva starijeg od 60 godina, upućuje na činjenicu da na demografsko starenje nešto snažniji utjecaj ipak ima porast broja i udjela staračkoga stanovništva. Primjerice, između 1971. i 2001. godine broj stanovnika do 19 godina smanjen je sa 198.764 na 135.714 ili za 31,7%, dok je broj stanovnika starijih od 60 godina, unatoč ukupnoj depopulaciji, povećan sa 72.848 na 109.909 ili za čak 50,9%.

Nema sumnje da se u ovakvu kretanju velikih dobnih skupina stanovništva hrvatskoga Podunavlja vrlo jasno ogleda negativan utjecaj emigracije, jer su sve brojnije iseljeničke struje jednostavno "odlile" dio mladoga i zreloga stanovništva, koje nije imalo priliku sudjelovati u reprodukciji tijekom 1970-ih i 1980-ih godina. Dakako, ne smijemo zanemariti ni pozitivan utjecaj zdravstvene zaštite, kao ni opće poboljšanje uvjeta života, što je produžilo životni vijek i time, među ostalim, osiguralo porast broja stanovnika u starijoj životnoj dobi. Upravo tu činjenicu u idućim razdobljima možemo analizirati i sa stajališta daljnijega blagog povećanja općeg mortaliteta, jer se povećava broj stanovnika u dobi kada je veći rizik od smrti, pa su predvidive i veće specifične stope mortaliteta sta-

rijega stanovništva. Tome će za dvadesetak ili tridesetak godina posebno pridonijeti i ulazak u staračku dob nešto brojnijih naraštaja rođenih sredinom 1970-ih godina. Navedeno, istodobno, znači da se realnim čini mogućnost daljnjeg povećanja debalansa između rodnosti i smrtnosti kao čimbenika prirodne depopulacije, starenja i ukupne depopulacije u hrvatskome Podunavlju.

U cjelini uzevši, najistaknutiji proces u razvoju dobnospolne strukture stanovništva hrvatskoga Podunavlja jest demografsko starenje. Prema popisu iz 2001. godine, na 100 stanovnika do 19 godina dolazi već 81 stanovnik stariji od 60 godina. U odnosu na 1971., pa i ranije godine, možemo govoriti o dinamičnoj promjeni, koja će se u idućim godinama i desetljećima burno odražavati na kretanje i razvoj stanovništva ovoga područja, ali i na njegov ekonomski razvitak i društvenu sliku. Posebno zabrinjava činjenica što i najvažnije funkcionalne dobne skupine doživljavaju krupne poremećaje.

● **TABLICA 5**
Promjene u strukturi
fertilnoga kontingenta
ženskoga stanovništva
hrvatskoga Podunavlja
između 1971. i 2001.
godine

Godina	Ukupno žena u fertilnom razdoblju							
	15 - 19	20 - 24	25 - 29	30 - 34	35 - 39	40 - 44	45 - 49	
1971.	153.551	26.521	22.370	19.100	20.754	23.443	22.722	18.591
2001.	130.206	18.396	17.938	17.169	17.931	19.719	19.901	19.152
1971. (%)	100	17,3	14,6	12,4	13,5	15,3	14,8	12,1
2001. (%)	100	14,1	13,8	13,2	13,8	15,1	15,3	14,7
2001./1971.	84,8	69,4	80,2	89,9	86,4	84,1	87,6	103,0

Izvor: Kao Tablica 4.

Za sadašnju i buduću dinamiku u reprodukciji stanovništva hrvatskoga Podunavlja od presudne su važnosti zabilježene promjene u kontingentima ženskoga stanovništva, pa o njima treba nešto više reći. Između 1971. i 2001. godine broj žena u predfertilnoj dobi (do 14 godina) smanjen je za trećinu (33,1%), u fertilnoj dobi (od 15 do 49 godina) za 15,2%, a u postfertilnoj dobi (starije od 50 godina), unatoč ukupnoj depopulaciji ženskoga stanovništva hrvatskoga Podunavlja,¹⁶ povećan je za čak 43,3%! Istodobno, udio predfertilnoga kontingenta smanjen je sa 24,6% na samo 17,2%, fertilnoga kontingenta sa 52,0% na 46,8%, a postfertilnoga kontingenta povećan je sa 23,4% na 35,6%.

Navedeni nam podatci kazuju da je unatrag tridesetak godina došlo do značajnog sužavanja i potencijalne i stvarne reprodukcije osnovice ženskoga stanovništva u hrvatskome Podunavlju. Očito je da je proces prirodne depopulacije, započet 1990-ih godina, bio determiniran i reprodukcijom i generacijskom depopulacijom, dakle, smanjivanjem naraštaja i ženskoga, ali i muškog, stanovništva. Zasižno da korijene sve manjeg broja živorođene djece i sve nižih stopa nataliteta u ovom hrvatskom području valja tražiti upravo u poreme-

ćajima odnosa među pojedinim kontingentima ženskoga stanovništva. I ne samo to. Usporedba rezultata popisa iz 1971. i 2001. godine pokazuje nam da je i unutar fertilnoga kontingenta ženskoga stanovništva došlo do promjena, i to tako da je u starijim dobnim skupinama fertilnoga kontingenta broj i udio žena povećan. Primjerice, između 1971. i 2001. godine udio ženskoga fertilnog stanovništva u dobnj skupini od 15 do 19 godina smanjen je sa 17,3% na 14,1%. Istodobno, udio ženskoga fertilnog stanovništva u dobnim skupinama između 30 i 49 godina, povećan je sa 55,7% na 58,9%. U najvažnijim dobnim skupinama ženskoga fertilnog stanovništva (od 20. do 29. godine) udio žena ostao je isti (27,0%). O procesu starenja ženskoga fertilnog kontingenta u hrvatskome Podunavlju još nam preciznije govori promjena apsolutnog broja žena. Tako je od 1971. do 2001. godine broj žena u dobi od 15 do 19 godina smanjen za čak 30,6%, u dobi od 20 do 29 godina za 15,3%, a u dobi od 30 do 49 godina za 10,3%. Drugim riječima, to znači da ubuduće možemo očekivati daljnje sužavanje i starenje fertilnoga kontingenta ženskoga stanovništva u hrvatskome Podunavlju, što će, među ostalim, inducirati novo pogoršanje u kretanju nataliteta i prirodnoga prirasta.

NEDEMOGRAFSKE ODREDNICE RAZVOJA STANOVNIŠTVA

Na području hrvatskoga Podunavlja anketnim je ispitivanjem bilo obuhvaćeno 155 udanih žena s djecom u dobi od 20 do 35 godina. Prosječan broj djece po ispitanici bio je 1,7; dakle, ispod razine totalne stope fertiliteta (2,1) potrebne barem za jednostavnu reprodukciju stanovništva. Od ukupnoga broja ispitanih žena, 47,1% više ne želi imati djecu, a 52,9% želi još djece. Velika ljudska stradanja i materijalna razaranja tijekom Domovinskog rata, sve lošija socijalna slika te vrlo nepovoljna gospodarska kretanja (kao posljedica rata, ali i teškoga društveno-gospodarskog naslijeđa iz razdoblja socijalizma), uvjetovali su i signifikantno manji udio ispitanica koje žele još djece (52,9%) u odnosu na hrvatski prosjek (60,6%). Zanimljivo je istaknuti da prosječan broj djece u ispitanica koje više ne žele djecu iznosi 2,0, dok udane žene koje žele još djece imaju prosječno samo 1,5 djece. Optimalan broj djece u Hrvatskoj, prema mišljenju ispitanica koje žele još djece, jest 2,43.¹⁷

Rezultati ovoga anketnog ispitivanja pokazuju nedemografske čimbenike koji utječu ili na sasvim određeni način ograničavaju reprodukciju funkciju braka, obitelji i poglavito žene kao nositeljice te funkcije. Ti čimbenici (i razlozi) zapravo determiniraju razliku između željenoga i ostvarenog broja djece. Uklanjanje ili ublažavanje ograničavajućih čimbenika (razloga) koji sputavaju daljnje rađanje javlja se kao prioritetni cilj demografske obnove u domeni porasta nataliteta. Drugim riječima, jedan od osnovnih ciljeva populacij-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 3 (89),
STR. 431-454

ŽIVIĆ, D.:
DEMOGRAFSKE...

● **TABLICA 6**
Ekonomski, socijalni i
psihološki čimbenici
koji utječu na planira-
nje manjega broja
djece u hrvatskome
Podunavlju

●● **TABLICA 7**
Mjere obiteljske poli-
tike i njihov utjecaj na
promjenu odluke o
rađanju djece u hr-
vatskome Podunavlju

ske i obiteljske politike trebao bi biti smanjivanje razlike između željenoga i potrebnog/poželjnoga broja živorođene djece u Hrvatskoj (a time i u hrvatskome Podunavlju).

Podatci iz ovoga istraživanja pokazuju rang nekih sociopsiholoških i ekonomskih čimbenika koji utječu na odluku o reprodukciji. Pri planiranju rađanja ispitanice su važnim i vrlo važnim čimbenikom nataliteta/fertiliteta držali: ekonomsku krizu i nezaposlenost (98,7%), financijski trošak podizanja djece (92,9%), loše stambene uvjete (94,2%), osjećaj nesigurnosti (82,6%) te strah od budućnosti (80,7%). Dakle, gospodarska situacija i stambeni uvjeti na samom su vrhu ljestvice čimbenika koji "već u startu" determiniraju manje rađanja. Nešto manje važnim čimbenikom manjega rađanja ispitanice drže: nedovoljan broj ustanova za brigu o djeci (65,8%), sve veću želju žena i muškaraca za slobodom i osobnim napretkom (60,7%) te strah od problema u podizanju djece (67,1%). Iz navedenog se može zaključiti da u odlučivanju o novom rađanju žene važnijim čimbenicima drže "vanjske", objektivne razloge, dok subjektivni čimbenici realno imaju manje značenje.

Čimbenici	Važno i vrlo važno	Nevažno
Ekonomska kriza i nezaposlenost	98,7	1,3
Sve veći broj žena koje rade izvan kuće	76,1	23,9
Velik broj rastava	67,1	32,9
Osjećaj nesigurnosti	82,6	17,4
Ljudi žele lagodnije živjeti nego prije	59,4	40,7
Nedovoljan broj ustanova za skrb o djeci	65,8	34,2
Financijski trošak podizanja djece	92,9	7,1
Sve veća želja za slobodom i osobnim napretkom	60,7	39,4
Strah od problema u podizanju djece	67,1	32,9
Loši stambeni uvjeti	94,2	5,8
Strah od budućnosti	80,7	19,4
Uvjerenje da je mala obitelj bolja za djecu	37,7	62,3
Povećana dostupnost sredstava za kontracepciju	49,7	50,3

Izvor: Akrap, A., Ridzak, T. (2003.): *Upitnik o rodnosti (natalitetu) u Hrvatskoj*, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Zagreb.

	Slazem se	Ne slazem se
To bi mi olakšalo imati željeni broj djece	71,0	29,0
Tada bi mi bilo moguće imati svoje prvo/sljedeće dijete ranije	54,2	45,8
Tada bih ponovno razmislila o mogućnosti da imam (još) jedno dijete	63,9	36,1
Tada bih vjerojatno odlučila da imam još jedno dijete	57,4	42,6
Sigurno ne želim imati još jedno dijete	27,1	72,9
Te mjere bi trebale biti dio svakodnevnog života u svakom slučaju	98,1	1,9

Izvor: Akrap, A., Ridzak, T. (2003.): *Upitnik o rodnosti (natalitetu) u Hrvatskoj*, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Zagreb.

Jedan od važnijih čimbenika koji utječu na manje rađanje jest i svojevrsna kriza obitelji kao središnje društvene institucije, što se posebno apostrofira u padu sklonosti za ulazak u brak, ali i u sve izraženijoj nestabilnosti suvremenih bračnih zajednica. Uzmimo tek za primjer promjenu broja sklopljenih i rastavljenih brakova u hrvatskome Podunavlju od 1971. do 2004. godine. U tom je razdoblju broj sklopljenih brakova smanjen sa 4787 na 2745 ili za 42,7%, a rastavljenih sa 821 na 706 ili za 14,0%. Međutim, porast koeficijenta divorcijaliteta, sa 17,2 na 25,7, upućuje na sve veće značenje rastave, kao i na činjenicu da se u hrvatskome Podunavlju danas rastavlja već svaki četvrti brak.¹⁸ Suvremeni društveni procesi – poglavito procesi modernizacije, sekularizacije, pluralizma i individualizma – postupno mijenjaju društvenu ulogu braka i obitelji. Obiteljski život danas je sve češće suočen s konfliktnim situacijama koje stvaraju nemir u obitelji, razaraju zajedništvo i partnerstvo te pojačavaju nesigurnost, koja prečesto završava rastavama i dijeljenjima obitelji. Upravo strah od rastave i nesigurne budućnosti za odgoj, razvoj i život djeteta sputavaju, pa i paraliziraju, želju za njima. Tako velik broj rastava važnim i vrlo važnim čimbenikom manjega rađanja smatra više od dvije trećine (67,1%) ispitanica iz hrvatskoga Podunavlja (Živić, 2003.a).

Pri donošenju odluke o začecu sljedećega djeteta važnim i vrlo važnim čimbenikom ispitanice – između ostalog – drže: vlastito zdravstveno stanje (85,8%), činjenicu da imaju djece koliko žele (82,6%), da žele zadržati sadašnji standard življenja (65,6%), da su previše zabrinute za to kakvu će budućnost imati njihova djeca (84,5%) te da se njihov partner protivi začecu (73,4%). Kada donose odluku o rađanju sljedećega djeteta, ispitanice će manje voditi računa o poslu i profesionalnim aktivnostima (ovu kategoriju važnim i vrlo važnim čimbenikom začeca drži samo 43,9% ispitanica iz hrvatskoga Podunavlja), o problemima još jedne trudnoće i poroda (46,5%) te o problemima s postojećom djecom (41,3%). Važno je posebno naglasiti da bi se više od dvije trećine (72,3%) udanih žena s djecom u dobi između 20 i 35 godina iz hrvatskoga Podunavlja odlučilo na još djece, ali su nezaposlene i nemaju financijskih mogućnosti. Osim toga, 60% ispitanica iz hrvatskoga Podunavlja važnim razlogom koji utječe na odluku o novom rađanju drži neriješeno stambeno pitanje, dok ih 54,2% smatra da im dom nije pogodan za veću obitelj. S obzirom na to da više od polovice ispitanica iz hrvatskoga Podunavlja (56,2%) posao i profesionalne aktivnosti smatra nevažnim čimbenikom pri donošenju odluke o začecu novoga djeteta, razvidno je da ne postoji "sukob" između majčinske uloge žene u obitelji i njezine uloge u osiguravanju financijskih sredstava za život te obitelji. Drugim riječima, ispitanice smatraju da mogu sudjelovati u društvenoj podjeli rada i pritom ne zane-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 3 (89),
STR. 431-454

ŽIVIĆ, D.:
DEMOGRAFSKE...

mariti svoju majčinsku i roditeljsku ulogu. No u tome im društvo i država, sustavom mjera poticajne populacijske politike, svakako trebaju pomoći.

Vrlo visoka osobna motivacija za roditeljstvo ne znači i visok natalitet, jer je suvremeno hrvatsko društvo doživjelo i promjene u sustavu društvenih vrijednosti, osobito onih koje su važne za uspješan brak, među kojima neke izravno određuju želje i mogućnosti roditeljstva. Vrijednosni sustav tradicionalnoga braka i obitelji nekada je počivao na istoj vjeri, jednakom socijalnom statusu i nacionalnom podrijetlu. Danas, međutim, zahvaljujući promjenama u društvu, afirmaciji onih sadržaja koji nisu skloni ni klasičnom braku ni tradicionalnoj obitelji, promijenio se i sustav vrijednosti koje su važne za uspješnost braka i obitelji, a time i razine nataliteta. Danas dominiraju vrijednosti kao što su obostrano poštivanje i uvažavanje, povjerenje, vjernost ... (Baloban, Črpić, 2000.).

Ovo je istraživanje pokazalo da se unatoč značajnim promjenama u hijerarhiji društvenih vrijednosti, neke od tradicionalnih vrijednosti nisu izgubile. Tako su djeca jedna od vrlo važnih vrijednosti, ne samo za uspješan brak i obitelj nego i za ispunjenje osobnih životnih očekivanja. Ovo je istraživanje – između ostalog – pokazalo da se 83,9% udanih žena s djecom u hrvatskome Podunavlju potpuno slaže ili slaže da je u današnjem modernom svijetu jedino mjesto gdje se može osjećati sretno i mirno vlastiti dom i djeca u njemu; da 92,3% ispitanica uživa kad ih djeca okružuju te da se čak 80,7% ispitanica iz hrvatskoga Podunavlja slaže da je čovjek potpuno sretan tek kad se dokaže kao uspješan roditelj (Živić, 2003.a). Navedeno istraživanje, općenito, upućuje na postojanje odgovarajućega pozitivnog osobnog motivacijskog okvira/ozračja za reprodukciju.

● TABLICA 8
Poredak nekih mjera
obiteljske politike
prema poželjnosti u
hrvatskome
Podunavlju

	Izrazito podržavam i podržavam	Protiv i izrazito sam protiv
Poboljšani uvjeti za rodiljske dopuste ženama koje rađaju djecu	100,0	0,0
Smanjeni porezi na dohodak za ljude s uzdržavanom djecom	99,4	0,7
Bolji vrtići za djecu do 3 godine	100,0	0,0
Bolji vrtići za djecu od 3 do 5 godina	99,4	0,7
Doplatak za obitelji s djecom ovisan o veličini obiteljskih primanja	82,6	17,4
Doplatak za majku ili oca koji ne rade jer se žele skrbiti o svojoj djeci	85,2	14,8
Dnevni boravak za djecu predškolske dobi	94,2	5,8
Centri za skrb o školskoj djeci prije i/ili nakon nastave	90,9	9,1
Fleksibilno radno vrijeme za roditelje s manjom djecom	92,2	7,8
Više i bolje prigode za rad sa skraćenim radnim vremenom za roditelje	94,2	5,8
Osjetno smanjenje troškova školovanja djece	98,1	1,9
Bolji stambeni uvjeti za obitelji s djecom	98,1	1,9

Izvor: Akrap, A., Ridzak, T. (2003.): *Upitnik o rodosti (natalitetu) u Hrvatskoj*, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Zagreb.

Kada su u pitanju konkretne mjere populacijske politike, ispitanice su posebnu poželjnost pokazale prema: roditeljnim dopustima ženama koje rađaju djecu, boljim vrtićima za djecu do 3 godine, smanjenju poreza na dohodak za ljude s uzdržavanom djecom, osjetnom smanjenju troškova školovanja djece, boljim stambenim uvjetima za obitelji s djecom, dnevnom boravku za djecu školskog uzrasta, fleksibilnom radnom vremenu za roditelje s manjom djecom, višim i boljim prilikama za rad sa skraćenim radnim vremenom za roditelje itd.

Posebno je važno naglasiti da bi osmišljavanje i provođenje odgovarajućih mjera populacijske politike za 71,0% žena iz hrvatskoga Podunavlja olakšalo ostvarenje željenoga broja djece, 63,9% ispitanica razmislilo bi o još jednom djetetu, a 57,4% ispitanica vjerojatno bi odlučilo da ima još jedno dijete. Samo 27,1% udanih žena od 20 do 35 godina iz hrvatskoga Podunavlja ustrajalo bi unatoč mjerama populacijske politike u odluci da ne želi imati barem još jedno dijete (Živić, 2003.a).

ZAKLJUČAK

Na temelju provedene analize relevantnih statističko-demografskih podataka (rezultata popisa stanovništva i vitalne statistike), za razdoblje između 1971. i 2001./2004. godine, imajući na umu utjecaj ratne agresije iz 1990-ih godina na demografska kretanja, opravdano se postavlja pitanje: osiguravaju li trenutačni demografski resursi i potencijali u hrvatskome Podunavlju – kratkoročno i srednjoročno – pozitivne pretpostavke uravnoteženoga i stabilnoga razvoja stanovništva? Je li na temelju toga moguća društvena stabilnost i ekonomski napredak? Sve nepovoljnija demografska slika, što su potvrdili pokazatelji ukupnoga, prirodnoga i mehaničkoga kretanja stanovništva te sastava stanovništva prema spolu i dobi, upućuje na sve gore demografske pretpostavke društveno-gospodarskoga razvoja. Radi se o sve naglašenijem depopulacijskom i emigracijskom prostoru, iz čega proizlazi i sve izrazitije demografsko starenje.

Međutim, razloge umjerenom demografskom optimizmu pronalazimo u rezultatima provedenog anketnoga istraživanja. Ti su rezultati, u zaključnom smislu, pokazali dvije stvari: prvo, reakcija ispitanica na ponuđene mjere populacijske i obiteljske politike bila je vrlo snažna i ohrabrujuća, i drugo, kada bi se poboljšao materijalni i stambeni položaj obitelji, a unutar nje položaj žene (i kao majke i kao zaposlenice), vjerojatno bi došlo do osjetnijega porasta nataliteta/fertiliteta. Drugim riječima, postoji odgovarajuće pozitivno de-

mografsko "ozračje". No za njegovo potpuno oživotvorenje u smislu povećane rodnosti i ublažavanja negativnih demografskih kretanja potrebno je da društvo općenito, a posebno nositelji političke vlasti, učine sve kako bi se uklonile zapreke između ostvarenoga i željenoga broja djece u obitelji. Za ostvarenje toga cilja nužna je intervencija države u područje demografskog razvoja, jer je to strateško nacionalno pitanje svake zemlje.

Ovo je razmatranje pokazalo da najveći dio mjera populacijske i obiteljske politike mora biti usmjeren prema obitelji, pri čemu se moraju ukloniti poteškoće pri zapošljavanju mladih žena (i majki), trajnom rješavanju stambenoga pitanja i financijsko-materijalnom olakšavanju donošenja odluke o rađanju i kasnijem uzdržavanju i odgoju djece. Državne strukture, koje jedine imaju političke, zakonodavne i financijske moći donijeti i provoditi cjelovite i dugoročne mjere populacijske i obiteljske politike, moraju shvatiti da jedino njihova neodgodiva primjena može pozitivno utjecati na zaustavljanje ili barem ublažavanje negativnih demografskih trendova u Hrvatskoj, pa tako i u hrvatskome Podunavlju. Ulaganje u poboljšanje demografskih prilika (procesa i odnosa) nije socijalna nego razvojna kategorija, koja dugoročno nosi niz pozitivnih društvenih i gospodarskih učinaka. Kad hrvatske političke strukture shvate i prihvate tu činjenicu, onda će donijeti i provoditi cjelovitu pronatalitetnu populacijsku politiku.

BILJEŠKE

---

¹ Akrap, A. i sur. (2003.): *Činitelji demografskih kretanja u Republici Hrvatskoj*, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Zagreb.

² Detaljnije vidjeti u: Akrap i sur. (2003.), Gelo (2004.), Pokos (2003.) i Wertheimer-Baletić (2003.).

³ Vidjeti objašnjenje o problemima međupopisne usporedbe podataka u Metodološkim napomenama.

⁴ Analiziramo li promjenu broja stanovnika hrvatskoga Podunavlja između 1971. i 2001. godine prema kriteriju "de facto", vidimo da je u prvome međupopisnom razdoblju (1971.-1981.) demografski rast iznosio 3,1%, u drugome razdoblju (1981.-1991.) 1,8%, dok je u trećem razdoblju (1991.-2001.) zabilježen demografski pad od 10,6%.

⁵ Početkom 1992. godine na području hrvatskoga Podunavlja pod okupacijom i u sastavu "Republike Srpske Krajine" nalazilo se približno 2600 četvornih kilometara površine, što je tada bilo gotovo 40% ukupne površine ovoga prostora, odnosno oko 4,5% ukupne kopnene površine Republike Hrvatske. Istodobno, okupirana su bila 124 naselja ili nešto više od trećine svih naselja u hrvatskome Podunavlju. U bivšim okupiranim naseljima živjelo je prije rata (popis iz 1991.) ukupno 193.513 stanovnika ili trećina stanovništva ovoga područja Hrvatske (Živić, 2003.b).

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 3 (89),
STR. 431-454

ŽIVIĆ, D.:
DEMOGRAFSKE...

⁶ Opća stopa ratnoga mortaliteta izračunana (procijenjena) je kao kvocijent broja poginulih, ubijenih, umrlih zbog posljedica rata i nestalih osoba i broja "de facto" stanovništva hrvatskoga Podunavlja s popisa iz 1991. godine. Iskazana je u promilima. Iz ovoga opisa dobivene opće stope ratnoga mortaliteta jasno je da je riječ o aproksimativnom pokazatelju.

⁷ Prema: Živić i Pokos (2004., 739).

⁸ Prema: *Statistika povratnika i preostalih zahtjeva za povratak, Ukupna statistika prema adresi povratka, Uprava za prognanike, povratnike i izbjeglice*, Ministarstvo za javne radove, obnovu i graditeljstvo, Zagreb, 2001.

⁹ Izvor: *Povratak prognanika i izbjeglica u Hrvatskoj: povrat imovine, stambeno zbrinjavanje, obnova*, Ministarstvo mora, turizma, prometa i razvitka, Zagreb, 5. rujna 2005.

¹⁰ Izvor: *Census of Refugees and other war-affected persons in the Federal Republic of Yugoslavia*, UNHCR, Commissioner for Refugees of the Republic of Serbia, Commissioner for Displaced Persons in the Republic of Montenegro, Belgrade, 1996.

¹¹ Prema: *Izbeglički korpus u Srbiji prema podacima popisa stanovništva 2002.*, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore, Beograd, 2004. (izvornik na ćirilici).

¹² Izvor: *Popis stanovništva 2001.*, DZSRH, Zagreb, 2002.

¹³ Prema necjelovitim podacima, ukupno je u "zemlji" između 1971. i 2004. godine živorođeno 208.931 dijete, a umrlo 173.719 osoba, pa je prirodni prirast iznosio 35.212.

¹⁴ Za ratne su godine dostupni tek podatci o broju živorođene djece i umrlih osoba iz kontingenta prognanog stanovništva hrvatskoga Podunavlja koje je privremeni smještaj našlo u slobodnim područjima Hrvatske.

¹⁵ Analizirajući kretanje ukupnoga stanovništva hrvatskoga Podunavlja prema tipu "zatvorene populacije" i konceptu "de facto" stanovništva, demografski rast bi između 1971. i 1991. godine iznosio oko 7,5%, a ne 5,0%, kako su to pokazali rezultati popisa stanovništva.

¹⁶ Između 1971. i 2001. godine broj žena u hrvatskome Podunavlju smanjen je sa 295.487 na 278.127 ili za 5,9%.

¹⁷ Izvor: Akrap, A., Ridzak, T. (2003.): *Upitnik o rodnosti (natalitetu) u Hrvatskoj*, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Zagreb.

¹⁸ Izvor: *Prirodno kretanje stanovništva 1971.*, Dokumentacija 1972., RZSSRH, Zagreb, 1973.; *Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2004.*, DZSRH, Zagreb, 2005.

LITERATURA

Akrap, A., Ridzak, T. (2003.), *Upitnik o rodnosti (natalitetu) u Hrvatskoj*, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Zagreb.

Akrap, A., Ridzak, T., Pokos, N., Živić, D., Čipin, I. (2003.), *Činitelji demografskih kretanja u Republici Hrvatskoj*, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Zagreb.

Baloban, J., Črpić, G. (2000.), Bitne vrednote za uspješan brak u Hrvatskoj, *Bogoslovska smotra*, 70 (2): 313-341.

Gelo, J. (2004.), Kretanje broja rezidencijalnoga (boravećeg) stanovništva Hrvatske u 20. stoljeću, *Društvena istraživanja*, 13 (4-5), 653-674.

Pokos, N. (2003.), Metodološke promjene u popisima stanovništva, *Hrvatska revija*, III (1): 29-35.

Wertheimer-Baletić, A. (1996.), Specifičnosti demografskog razvitka u Hrvatskoj i njegove socio-ekonomske implikacije, *Revija za socijalnu politiku*, III (3-4): 251-258.

Wertheimer-Baletić, A. (1999.), *Stanovništvo i razvoj*, MATE, Biblioteka Gospodarska misao, Zagreb.

Wertheimer-Baletić, A. (2003.), Sastavnice demografske bilance Hrvatske prema popisu stanovništva 2001. godine, u: *Hrvatski identitet u Europskoj Uniji*, Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve, Glas Koncila, Zagreb, 117-138.

Wertheimer-Baletić, A. (2004.), Depopulacija i starenje stanovništva – temeljni demografski procesi u Hrvatskoj, *Društvena istraživanja*, 13 (4-5): 631-652.

Živić, D. (1999.), Promjene u dinamici i razmještanju prognaničko-izbjegličkog kontingenta u Republici Hrvatskoj od sredine 1991. do sredine 1998. godine, *Društvena istraživanja*, 8 (5-6): 767-792.

Živić, D. (2003.a), Činitelji fertiliteta u istočnim hrvatskim županijama, u: Akrap, A. i sur., *Činitelji demografskih kretanja u Republici Hrvatskoj*, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Zagreb, 209-232.

Živić, D. (2003.b), Prognano stanovništvo iz hrvatskog Podunavlja i problemi njegovog povratka (1991.-2001.), *Hrvatski geografski glasnik*, 65 (1): 63-81.

Živić, D. (2005.), Demografski ratni gubitci kao determinanta razvoja stanovništva Istočne Hrvatske u razdoblju 1991.-2001., *Migracijske i etničke teme*, 21 (1-2): 123-141.

Živić, D. i Pokos, N. (2004.), Demografski gubitci tijekom domovinskog rata kao odrednica depopulacije Hrvatske (1991.-2001.), *Društvena istraživanja*, 13 (4-5): 727-750.

Demographic and Social Determinants of Population Development in the Croatian Podunavlje Region

Dražen ŽIVIĆ
Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb

The paper presents and analyses some of the more important demographic and social determinants of population movement and development in the Croatian

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 3 (89),
STR. 431-454

ŽIVIĆ, D.:
DEMOGRAFSKE...

Podunavlje region within the past thirty years. It has been established that demographic ("internal") factors of population development in this part of Croatia are showing increasingly unfavourable features. There is a deeply progressing situation of overall, natural and emigrational depopulation as well as demographic ageing on the demographic "scene". Considerable demographic war loss, especially in the domain of forced migrations and war mortality during the Croatian War of Independence and in the post-war period have significantly reinforced the influence of destabilisation determinants of population development, especially a fall in birth rate, emigration and ageing. Within this context, the demographic determinants of social development and economic progress of the Croatian Podunavlje region are becoming narrower and more modest. A ray of optimism has been given by data gathered in a poll conducted in 2003. An encouraging attitude towards the effects of possible measures of population and family policy can be observed.

Key words: the Croatian Podunavlje region, population, depopulation, population and family policy

Demografische und soziale Merkmale der Bevölkerungsentwicklung im kroatischen Donaugebiet

Dražen ŽIVIĆ
Ivo-Pilar-Institut für Gesellschaftswissenschaften, Zagreb

In diesem Beitrag werden einige relevante demografische und soziale Charakteristiken der Bevölkerungsentwicklung im kroatischen Donaugebiet im Verlauf der letzten dreißig Jahre präsentiert und analysiert. Der Verfasser stellt fest, dass die demografischen („inneren“) Faktoren der hiesigen Bevölkerungsentwicklung immer ungünstigere Merkmale aufweisen. Auf dem demografischen Plan sind die Vorgänge einer allgemeinen, natürlichen und auswanderungsbedingten Entvölkerung sowie der Alterungsprozess der Bevölkerung weit vorangeschritten. Große Verluste infolge des Kriegsgeschehens 1991–95 sowie in der Nachkriegszeit, zumal durch Vertreibung und Todesopfer, haben die Wirkung destabilisierender Vorgänge in der Bevölkerungsentwicklung, insbesondere Wachstumsrückgang, Abwanderung und Alterung, nur noch verstärkt. In diesem Kontext werden die demografischen Voraussetzungen der gesellschaftlichen Entwicklung und des wirtschaftlichen Fortschritts im kroatischen Donaugebiet

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 3 (89),
STR. 431-454

ŽIVIĆ, D.:
DEMOGRAFSKE...

immer spärlicher und geringfügiger. Die Ergebnisse einer Umfrage aus dem Jahre 2003 geben jedoch wieder Anlass zu Zuversicht. Die ermittelten Einstellungen zu möglichen Maßnahmen einer neuen Bevölkerungs- und Familienpolitik wirken durchaus ermutigend.

Schlüsselwörter: Kroatianisches Donaugebiet, Bevölkerung, Entvölkerung, Bevölkerungs- und Familienpolitik